

REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN EKONOMİ POLİTİKASI (1939- 1942)

Mustafa Yahya Metintaş
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Mehmet Kayıran
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Dr. Refik SAYDAM başbakan olduktan kısa bir süre sonra, 1 Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı başlamış, tüm Avrupa’yı saran savaş Türkiye’nin güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Üretim araçlarının yetersizliği, nakliye ve dış alımda ortaya çıkan sıkıntılar sonucunda, arz talebi karşılayamaz hale gelmiştir. Böylece, Türkiye ekonomisi ağır bir enflasyonist baskı altına girmiştir.

Bu araştırmada, Dr. Saydam ve Hükümetlerinin II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı- yok edici savaş ortamında ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesine yönelik “sıkı devletçi tavır” olarak adlandırılan karar ve uygulamaları, tarihsel belge ve bilgilerin ışığında değerlendirilmiştir.

Devletin ekonomiye etkili bir biçimde müdahale etmesi, ekonomik sorunların çözümünde başarılı olamamış; temel gıda maddeleri karneye bağlanmıştır. Yazımızda incelenen; Saydam Hükümetlerinin izledikleri ekonomik politikalar ve uygulamaları Cumhuriyet Tarihi’nin en çok eleştirilen ve tarihsel bir yöntemle ayrıntılı bir biçimde ele alınmayan bir süreçtir. Bu dönemde, sosyo-ekonomik sıkıntılar yaşanmış olmakla beraber; Türkiye’de açlıktan ölenler olmadığı gibi; Çin ve Sovyetler Birliği’nde yaşanmış olanlara benzer, gerçek anlamda kıtlıklar da yaşanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, Refik Saydam, Ekonomi Politikası.

ECONOMIC OF TURKEY DURING DR. REFIK SAYDAM ADMINISTRATIONS (1939-1942)

Mustafa Yahya Metintaş
Eskişehir Osmangazi University
The Faculty Of Arts and Sciences
Department of History

Mehmet Kayıran
Eskişehir Osmangazi University
The Faculty Of Arts and Sciences
Department of History

Abstract

Shortly after Dr. Refik Saydam assumed the post of Prime Minister, World War II broke out on September 1, 1939, and the war that shook entire Europe began threatening the safety of Turkey. As a result of the insufficient manufacturing means and troubles emerging in transportation and foreign trade, supply was then unable to meet the demand. Thus, Turkish economy was put under a severe inflationist pressure.

In this research, decisions and practices of Dr. Saydam and his cabinet – described as “strict statist attitude” – for maintaining economic activities in a destructive war environment of the World War II are evaluated in the light of historical documents and information.

This paper examines the historical process of economic policies and practices of Saydam government that was criticized but not considered in detail utilizing a historical method. An effective interference of Turkish state on economy did not prove to be successful, resulting in rationing of staple food items. Although socio-economic issues did come up during the this period, people did not die of hunger, and famine never struck the region in the literal sense, just as China and Soviet Union experienced at the time.

Key Words: II. World War and Turkey, Refik Saydam, Economical Politics.

1.GİRİŞ

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, baştan başa işgal altında kalmış, işgal öncesi uzun yıllar savaş felaketini besleyerek kaynakları tükenmiş, tüketilmiş bir ülkenin ve üretim yeteneği büyük ölçüde azalmış bir halkın yine de üstün çabalarıyla, Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke ekonomisi önceye göre oldukça iyi yönde gelişmiş; ancak bu gelişme, belirtilen nedenlerle kısmen ağır bir tempoda seyretmiştir.

Kalkınmadaki bu zorunlu yavaş seyir ve 1929 dünya ekonomik krizinin etkisi, 1930'lu yılların başından itibaren Türkiye'de daha disiplinli, dolayısıyla daha planlı bir "devletçilik" modelinin uygulanmasına neden olmuştur. 1930'lu yıllar ekonomi politikasının temeli "devlet öncülüğünde planlı sanayileşme" ye dayanır. Bu politika doğrultusunda 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında planlı kalkınma modelini uygulayan ilk ülke olmuştur (Tanış; 1973, 98-100). Bu plan, uygulamada başarılı da olmuştur (Gülcan; 2001, 271).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıya ulaşması, 1938 – 1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması için gerekli zemini hazırlamış; ancak II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu planın yaşama geçirilmesini engellemiştir.

Dr. Refik Saydam, 27 Ocak 1939'da başbakan olarak ilk hükümetini kurmuştur. Asker, hekim, teknisyen, siyasetçi olarak bütün yaşamı ülkesinin ve halkının kurtuluş mücadelesinin içinde, en önde kiler arasında geçmiş olan, Cumhuriyetin kurucu ve inançlı önderleri arasında yer alan ve 13.5 yıl sağlık bakanlığı yaparak, işlevi bugüne uzanan çok önemli hizmetler başaran Dr. Refik Saydam, Cumhuriyet'in temel ilkelerini bir bütün olarak ele alıp, sosyal, siyasi ve ekonomik yaşamda "Halkçılığı" başarmak için ekonomide de "Devletçilik" politikasının daha duyarlı uygulanmaya başladığı bir süreci başlatmanın gerekliliğine inanmıştır (Öztek, 1992). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Başbakan Dr. Refik Saydam arasında bu konuda tam bir görüş birliği vardır. Ancak Avrupa'da İkinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte ülkemizde de kısmi seferberlik ilan edilmiş; bir milyona yakın çalışma yaşında genç silah altına alınmıştır. Bu durum, ister istemez devlet öncülüğünde başlatılan planlı kalkınma çabalarını sekteye uğratmıştır.

Tarihin en büyük sosyal ve ekonomik felaketi sayılabilecek İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır yük, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınma çabalarına büyük bir darbe vurmuştur. Ülke tarihinde

görülmemiş ölçüde bir üretim düşüşü ve bu düşüşün yol açtığı kıtlık ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Dr. Refik Saydam Hükümetlerinin ekonomi alanındaki düzenlemelerinin önemli bir kısmı, bu kıtlığı engellemek için gerçekleştirilmiş, bu süreç “Milli Korunma Kanunu” gibi hala tartışılan uygulamaların hayata geçirildiği bir dönem olmuştur.

2. CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İZLENEN EKONOMİ POLİTİKASI (1923-1939)

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, kurucu önder kadronun en önemli hedeflerinden biri ekonomik gelişmeyi bir an önce sağlamak ve Batı ülkeleri seviyesine çıkarmaktı. Cumhuriyet’in temel ilkelerinden “Halkçılık” ve “Ulusçuluk”, uygun bir ekonomik siyaseti gerekli kılıyordu; bu “kendine yeten ve kendisine güven veren güçlü bir ekonomi” demektir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanmaya çalışılan kendine özgü “Devletçilik” modeli işte bu amacı gerçekleştirmek için tasarlanmıştır. Bu modelde erken amaç; önce ülkeyi yabancı sermayeye muhtaç olmaktan kurtarmak, yerli özel sanayiye devlet eliyle destekleyip, geliştirmek ve yatırımcı hale getirebilmektir. Böylece orta vadede milli ekonomi kuvvetlendirilecekti. Cumhuriyet idarecileri, pek çok alanda yerli özel sermayeyi desteklemeye ve devlet eliyle bir yerli burjuvazi sınıfı oluşturmaya samimi bir şekilde çalıştılar (Kongar, 1977, 141–160, Parasız, 1998, 2).

Bütün çabalara rağmen, Cumhuriyet’in ilk yedi yılında ülke ekonomisinin gelişimi ağır bir tempoda seyretti ve istenen seviyeye gelinemedi. 1929 dünya ekonomik krizi ile bu tempo daha da ağırlaştı (Hamitoğulları, 513, 105-110).

Kalkınmada istenen başarının elde edilememesi, arzu edilen üretimin sağlanamaması, ardından 1929 dünya ekonomik krizinin etkisi, kaynakların daha da kısıtlanmasına neden oldu. Bu sıkıntılar ekonomide gerekli alt yapı kurumlarının eksikliğini gösterdi. Ekonomide temel işlevsel kurumlar ve organizasyonlar olmadan ciddi bir gelişme beklemenin mümkün olmadığı anlaşıldı. Böylece 1930’lu yılların başından itibaren daha organize ve daha planlı bir devletçilik modelinin uygulanması yoluna gidildi. (Tezel, 2002, 242-243, Boratav, 1977, 41-43).

1930 yılında, T.C. Merkez Bankası kurulmuş, Türk Lirasının değerindeki düşmeyi önlemek amacıyla “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun” çıkarılmış ve ticaretin düzenlenmesi amacıyla da “Ticarette Tağşişin Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Bu gelişmeleri izleyen birkaç yıl içinde dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgili diğer yasalar hazırlanmıştır. 1933 yılında ise devletin kuracağı sanayinin projelerini hazırlamak ve finansmanını sağlamak üzere bir yatırım bankası niteliğindeki Sümerbank'ın kuruluş yasası çıkarılmıştır (Babüroğlu, 513, 155-157).

1930'lu yıllardan itibaren kurumsal ve işlevsel olarak uygulanan “devletçi ekonomik sistem” ile ilgili en açık tanımlamayı Başbakan İsmet İnönü 1933 yılında Kadro dergisinde yayınlanan “Fırkamızın Devletçilik Vafı” başlıklı yazısında yapmıştır. İsmet Paşa yazısında şu görüşleri vurgulanmıştır (Yetkin, 1983, 107):

“En serbest sanılan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve desteğine ihtiyaç duymaktadır. Türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri sert fırtınalara karşı tutunduran, devlet'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları korumak için hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler.”

1930'lu yıllar ekonomi politikasının temeli, önceden de değinildiği gibi “devlet öncülüğünde planlı sanayileşme” idi. Bu politika doğrultusunda 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konuldu. Plan iki önemli özellik taşıyordu. Birincisi tüm ekonomik boyutları kapsıyordu. İkincisi ise, bu plan sayesinde Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında planlı kalkınma modelini uygulayan ilk ülke olmaktaydı (Tanış 1973, 98-100).

Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmenin gereği olarak yürürlüğe konan ve bu yönde devletçilik uygulamasının Türkiye'deki ilk somut örneği olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı üç temel ilke çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz (Tokgöz, 1997, 65):

1. Hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sanayi tesislerine ağırlık verilmesi,
2. Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren yatırımların bu kanun kapsamında projelendirilmesi,

3. Kuruluş kapasitelerinin esas olarak iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına dikkat gösterilmesi.

Bu ilkeler çerçevesinde kurulması düşünülen fabrikalar beş büyük grupta toplanmıştır: Dokuma, maden işleme, selülöz ürünleri, kimya ve demir - çelik sanayi. Plan çerçevesinde kurulması öngörülen fabrika sayısı 20, bu yönde gerekli kaynak ise 45 milyon Türk Lirası idi (Acar, 2001, 67).

Plan dahilinde öngörülen tesisler, dönem sonunda beklenenin epey üstünde, 100 Milyon Lira harcanarak tamamlanabilmiştir (Derin, 1940, 95-96, Tezel; 2002, 304). Ancak plan, artan ve kısmen uzayan maliyetine karşın başarılı olmuş, hedefler yakalanabilmiştir (Tezel, 1977, 206). Ayrıca bu planın uygulamaları ile Anadolu birçok modern sanayi tesisine kavuşmuştur. Özel kesimin hemen hemen hiç gitmediği yerlerde kurulan bu tesisler, bir ölçüde bölgesel dengesizliğin giderilmesi çalışmalarının başlamasını da sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında da planının önemli bir sosyo-ekonomik yarar sağladığı söylenebilir (Gülcan, 2001, 271). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde gerçekleştirilen projeler ve sosyo-ekonomik gelişmeler şöyle özetlenebilir:

1. Önemli bir üretim gücü sağlanmıştır,
2. Anadolu'nun bir çok köşesinde tesisler kurulmuş ve böylece oralara iş yeteneği ulaşmıştır,
3. Bölgesel kalkınma yoluyla sosyal dengelere de önemli katkılar sağlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıya ulaşması, 1938 – 1943 yıllarını kapsayan İkinci Beş yıllık Sanayi Planı hazırlanması için gerekli zemini hazırlamıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için gerekli hazırlık ve değerlendirme çalışmalarının yapılması 1936 yılında Celal Bayar tarafından başlatılmıştır (Tezel, 2002, 305). İkinci Plan, kapsadığı iktisadi alanlar ve tesis sayısı yönünden Birinci Plan'dan daha geniş tutulmuştur. Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyada ciddi savaş riskinin gelişmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, yani 16 Eylül 1938'de, İkinci Plan taslağında, olası gelecek döneme özgü bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak, planı 4

yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. Ancak II. Dünya Savaşının başlamasından hemen önce bu plandan da vazgeçilmiş ve yerine “İktisadi Savunma Planı” hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur (Tokgöz, 1997, 68). Bu değişim kararının alınmasında, Atatürk’ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına seçilen ve Celal Bayar’ın uyguladığı ekonomik sisteme karşı olan İsmet İnönü’nün doğrudan etkili olduğu genel kabul gören bir anlayıştır.

3. DR. REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİNİN EKONOMİ PROGRAMI VE UYGULAMALARI

3.1 Dr. Refik Saydam Hükümetlerinin Ekonomik Programları

Dr. Refik Saydam’ın iktidara gelmesi, Celal Bayar’ın tasfiyesi anlamına gelmektedir. Ancak bu durum basit bir siyasi irade değişimi değil, bir zihniyet değişimi, bazı yazarlara göre de bir restorasyon işlemidir. Dr. Refik Saydam ile siyaset ve ekonomi anlayışı yeniden devletçi – halkçı çizgiye getirilmiştir. Bu kararlı değişimde Dr. Refik Saydam ile İsmet İnönü arasındaki uyum da önemli rol oynamıştır. Nitekim Dr. Refik Saydam Birinci Hükümeti’nin Programı 27 Ocak 1939’da, Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından TBMM’de açıklanmıştır. Bu hükümet programı, Saydam’ın ekonomi politikasının ana ilkeleri hakkında aydınlatıcı bilgi vermektedir. Başbakan konuşmasında ekonomik program hakkında, önce denk bütçenin gereğini ve buna verdikleri önemi şöyle vurgulamıştır (TBMM ZC, 27 Ocak 1939, s.215; Arar, 1968, 125 – 126):

“Maliyemizin ana prensibi, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki ve samimi manası ile denk bütçe esası teşkil edecektir. Taahhütlerimize olan sadakat, tediyelerimizdeki intizam sayesinde gittikçe artan bir devlet itibarının takviyesi bu esasın büyük bir hassasiyetle tatbiki ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Memleketimizin her sahada inkişaf ve umranına matuf mesai programlarımızı bu sahaların her birindeki ihtiyaçları süratle tahakkuk ettirecek şekilde ve mali bakımdan sıkıntısız karşılanabilecek çevreler içinde tanzim etmek azmindeyiz.”

Başbakan, vergilere önem vereceklerini, ancak bunu gerçekleştirirken vatandaş gereksiz yere zorlamayacaklarını da dile getirmiştir:

“Umumi hizmetlerin ifasını temin edecek varidat menbalarını tanzim ederken istihsal ve vatandaşların ödeme kabiliyetlerini tazyik etmemeğe

özellikle dikkat edeceğiz. Vergilerimizde daima mükemmel ve vatandaşlarla Devlet hukukunu aynı seviyede koruyacak tertip ve tahsil usullerinde devamlı islahatı tahakkuk ettirmek maliyemizin en başta gelen işteğal mevzularından birini teşkil edecektir.”

Saydam, paranın değerini korumanın da hükümetin önemli amaçlarından birisi olduğunu vurgulamıştır:

“Milli Paramızın fiili istikrarını korunmak başlıca umdemizdir.”

Dr. Refik Saydam hükümeti çok fazla icraat yapacak zaman bulamadan, seçimler yenilenmiştir. 10 Nisan 1939 tarihinde ikinci kez hükümet kurulmuş ve Dr. Refik Saydam Başbakan olarak yeni hükümetin programını bir kez daha mecliste açıklamıştır. Bu kez ekonomik konulara, kısa süre önce açıklanan programda büyük ölçüde değindiği için, çok fazla yer vermez. Esas olarak yeni bir ekonomik kurum olarak ortaya çıkarılan “Ticaret Vekaleti” hakkında bilgi verir (TBMM ZC, 10 Nisan 1939, 20, Arar, 1968, 131 – 132):

“İç ve dış ticarete ait vazifeler toplanarak Ticaret Vekaleti teşkil edilmiştir. Bu veçhile vücuda gelen vekaletlerle idare ve teknik bakımdan işlerin yürütülmesinin daha kolay bir hale konulduğu ve vekillerinde daha yakından kendi işlerini takip ve kontrol edebileceklerini ümit ediyoruz.”

Başbakan Saydam, denk bütçe amaçlarını yinelemiştir:

“Denk bütçe esasına dayanarak hazırlanan 1939 – 1940 mali yılı bütçesi huzuruza takdim edilmiş bulunmaktadır.”

Dr. Refik Saydam Hükümeti, ekonomide devletçilik politikasının daha duyarlı uygulamaya konulduğu bir dönemi başlatmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Başbakan Dr. Refik Saydam’ın bu konuda tam bir görüş birliği vardır.

Dr. Refik Saydam, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesini benimsenmiş ve “Atatürk İlkeleri”nden ödün vermeden uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Yaşamı boyunca halk için çalışan Saydam, “Halkçılık” ilkesinin bir gereği olan “Devletçilik” ilkesinin uygulanmasına önem ve öncelik vermiştir.

Dr. Refik Saydam, başbakan olur olmaz, hükümet kısa sürede yabancı şirketler tarafından çalıştırılan ve stratejik ürünlerle ilgili olan bir çok işletmeyi devletleştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İstanbul Tünel – Tramvay - Elektrik, Ankara Havagazı ve Elektrik, bazı illerin elektrik

dağıtım teşkilatları (Aydemir, 1966, 2, 64). Ekonomide tüm stratejik ürün işleyen kuruluşlar artık devletin tam kontrolüne giriyordu. Yine bu süreçte yaklaşan savaş nedeniyle İktisadi Savunma Planı hazırlandı (Singer, 1977, 121). Kısa süre sonra tarihin en büyük felaketlerinden biri olacak olan savaş başladı.

3.2. İkinci Dünya Savaşı Nedenli Zorunlu Ekonomik Gelişmeler

3.2.1. Kısmi Seferberlik Hali ve Üretim Sorunları

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemiştir, ancak savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıların tümünü yoğun bir şekilde yaşamıştır (Singer, 1977, 7-179).

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşının başlamasını takiben, ülkemizde de kısmi seferberlik ilan edilmiş ve bir milyona yakın, çalışma yaşında genç silah altına alınmıştır. (Uran, 1959, 358-360; Aytul, 1979, 3; Baydar, 1978, 13; Ergin, 148-170).

Bu büyük seferberlik haliyle ülkede üretim faaliyetleri için yetişmiş iş gücü ve kaynak sıkıntısı artmış (Yazman, 1973, 86), tarım ve sanayi üretiminde daralma başlamış, yatırım ve tüketim üretiminde % 60'a varan azalma olmuştur (Çavdar, 2001, 424). Zamanla bu süreç çok ciddi boyutta üretimin azalmasına yol açtı; devlet "seferberlik çağrılarını" zaman zaman en yetkili ağızdan, bizzat Başbakan'ın ağzından gündemde tutmaya, böylece iş gücü kayıplarını mümkün olduğunca azaltmaya çalıştı (BCA, 08 Eylül 1939, 030.01.34.204.1)

3.2.2. Tüketim Malları Temininde Zorluk

Ülkede hızla gelişen yeni kaynak tahsisleri nedeniyle bir kaynak kısıtlılığı başladı. Bu kısıtlılık ve uluslararası ulaşım sıkıntıları nedeniyle ithalat rejimi bozuldu. Üretimin azalmasının yanı sıra yukarıda değinilen şekilde ithalat imkanlarının da kısıtlanması bazı tüketim mallarının azalmasına sebep oldu (Eroğlu, 1981, 53).

3.2.3. Enflasyon

Savaş başladıktan sonra tüketim harcamaları, mal teminindeki sıkıntılar ve üretim gücünün azalmasına rağmen düşmemiş, aksine hem kıtlık beklentisi, hem üretim yetersizliği, hem de ülke savunma ihtiyaçları gibi

çeşitli nedenlere bağlı olarak yükselmiştir (Baydar 1978, 89). Artan toplam talep karşısında, toplam arz yetersiz kalınca bu da enflasyon oranında daha önce olmayan bir artışa yol açmıştır.

1939 Eylülünden itibaren fiyatların hızlı artışlar gösterdiği görülmektedir. Örneğin Buğday 13.5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının kilosu 85 kuruştan 350 kuruşa çıktı. Kalay 280 kuruştan 12 TL'na, demir 8 kuruştan 18 kuruşa çıkmıştır. Fiyatlar cam'da %100, fayansta %100, hırdavat malzemesinde %15 – 20, çinkoda %50 oranında yükselmiştir (Yetkin, 1983, 183).

3.2.4. Karaborsa ve Karaborsaya Karşı Mücadele

Enflasyon, doğal olarak, kıtlık ve karaborsanın en önemli nedenidir. Hükümet ve Başbakan, özellikle gıda maddelerinde olabilecek kısıtlılığı önleyebilmek için çok yoğun çabalara girmiş, sıklıkla detaylı genelgeler yayınlarak halkın arasında piyasa kontrolü sağlamaya ve tefecilikle mücadeleye çalışmıştır (BCA,07.09,1939, 030.01.34.204.1). Bu mücadele bazen oldukça yoğun hale getirilmiştir; dış satışı azaltılmış, iç alım artırılmış, temel maddelerin ithalatı serbest bırakılmıştır (BCA, 02 Kasım 1939, 030.01.34.204.1). Ancak, uzayan üretim düşüklüğü, mal darlığının derinleşmesine, karaborsanın artmasına ve fiyatların aşırı derecede yükselmesine sebep olmuştur.

Dr. Refik Saydam Hükümeti, bir yandan silah altındaki büyük insan gücünün silah, araç- gereç, gıda, giyim – kuşam ihtiyacını karşılamak, bir yandan da ülke genelinde fiyat istikrarını sağlamak, karaborsa ve mal darlığını azaltmak, bu durumların meydana getireceği enflasyonist baskıyı önlemek, böylece halk için olası kıtlığı önlemek amacıyla savaş ekonomisi tedbirlerini almak zorunda kalmıştır.

Avrupa'daki büyük savaşın getirdiği iç ve dış ekonomik daralma, içeride beklendiği gibi savaş ekonomisinden yararlanıp haksız kazanç elde etmeye çalışan büyük tüccar ve hatta çiftçi grubu ortaya çıkarmıştır. Hükümet dış politikada başarılı olup, ülkeyi savaş dışında tutarken, iç ekonomik istikrarı sağlayıp, enflasyon, karaborsacılık ve tefeciliğe karşı önlemler almaya çalışmış, her türlü çareye başvurmuştur. Bütün ülkede, hükümetin planlamaları ile istihsalin toplanması ve değerlendirilmesi için ciddi ve yaygın organizasyonlar yapılmış (BCA, 06.07.1940. 030.10.15.84.120), bu yolda sıklıkla radyo ve basın da kullanılmaya çalışılmıştır (BCA, 08 Mart 1940, 030.10. 83.339.4). Ancak tam olarak sonuç alınamamıştır. Bu durumu Prof. Dr. Yahya Tezel şöyle ifade etmektedir (Tezel, 2002, 260 – 261):

“Ardı ardına yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci Hükümet’in sıkıntılarını arttırıyordu. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar içinde kalan geniş halk yığınları sefalete itilirken, öte yandan büyük vurgunların vurulması, yönetici kadronun bazı kesimlerinin tüccarlar ve toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açtı.”

3.3. Hükümetin Temel İktisat Politikası

Tamamen farklı bir ekonomik sürecin ve ilişkilerin yaşandığı savaş yıllarında, Dr. Refik Saydam başkanlığındaki CHP Hükümetlerinin iki temel iktisat politikası olmuştur (Boratav, 2005, 82):

1. Mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları hafifletmek,
2. Bazı kimselerin bu durumdan yararlanarak haksız kazançlar elde etmelerini önlemek.

Bu iki ana hedefe varmak için de devletin ekonomiye müdahaleleri belirgin şekilde artmıştır.

Savaş yıllarında yatırımlar neredeyse tamamen durmuştur. Bu dönemde, daha önce de değinildiği gibi çok sayıda fabrikanın kurulmasını, madencilik, elektrik üretimi, kimya sanayi, makine sanayi, liman işletmeciliği ve denizcilik gibi çok sayıda yatırım yapılmasını ve işletme kurulmasını programlayan, Atatürk tarafından çok beğenilen, Celal Bayar döneminde hazırlanmış İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, önce değiştirilmiş, kısa süre sonra da savaş öne sürülerek uygulamadan kaldırılmıştır (Yazman, 1973, 81).

3.4. İktisat Politikasının Gerektirdiği İlk Ekonomik Tedbirler ve Uygulamaları

Artan ekonomik güçlükler yeni ve daha sıkıntı verici tedbirler gerektiriyordu. Dr. Refik Saydam Hükümeti, savaş döneminin artan potansiyel ihtiyaçları ve kıtlık riskini dikkate alarak tarım ürünlerinde, özellikle gıda malları üretimi - tüketimini dengeleyebilmek ve stok oluşturabilmek için, bütün ticari mal ve pazarlanabilir fazlaların kamu kuruluşlarına devredilmesini öngören yeni kararlar almıştır.

1940 yılının son aylarından itibaren tüccarların tahıl, pamuk ve yün stoklarını, hükümetçe saptanan fiyatlardan kamu kuruluşlarına

satmalarını gerektiren koordinasyon kararları ilan edildi. Tahıl yetiştiren büyük çiftçiler ve köylüler de, üretimlerinden öz tüketim, tohum ve yem paylarını ayırdıktan sonra geri kalan ürünün tamamını resmi fiyatlardan devlete teslim edeceklerdi. Her köyün hasatı ve devredilmesi gereken ürün miktarı görevlilerce tarlada ve harmanda saptanacak, denetlenecekti. Pamuk ve yün üreticilerinin de ürünlerini devlete satmalarını gerektiren benzer kararlar alındı.

Mayıs 1940'da da gelir vergisi % 50 oranında artırıldı. Aynı yılın haziran ayında ise vurguncu tüccarların savaş ortamını fırsat bilerek fiyatları keyfi zamlarla artırmalarını önlemek amacıyla "fiyat murakabe encümenleri" kuruldu. Öte yandan, çiftçiler de hasat türleri ve miktarını yetkililere düzenli olarak bildirmekle yükümlü kılındılar.

3.4.1. Savaşın Erken Döneminde Dış Ticareti Geliştirme Çalışmaları

Savaş başladıktan sonra dış ticarete de ciddi aksamalar yaşanmaya başlandı. Makine ve hammadde ithalatındaki daralma yurt içi sanayi üretimini olumsuz yönde etkiledi; çünkü savaşın Türkiye'ye getirdiği iktisadi güçlükler dış ticaret alanında da kendini göstermekteydi. Türkiye'nin ithal ettiği malların arzı savaş nedeniyle dünya ölçeğinde oldukça daralmıştı. Ayrıca deniz ve kara taşımacılığında önemli kesiklikler vardı. Öte yandan Türkiye'nin ihraç edebileceği her mal için Almanya ve müttefikler kıyasıya bir rekabet içindeydi; yani ihracat mümkündü, ama uluslararası taşımacılıktaki zorluklar bunu da sınırlamaktaydı. Böylece dış ticaret tüccarları arasında da suistimal şansı doğdu. Başbakan Dr. Refik Saydam gibi pek çok etkili politikacı ve teknisyen, haksız kazançları önlemek için, dış ticaretin devletleştirilmesi düşüncesine gittikçe daha fazla ihtiyaç olduğu kanaatindeydiler. Başbakan'ın 1941 yılının ilk aylarında Mecliste yaptığı, aşağıda kısa birkaç cümlesi yer alan konuşması ithalatçı tüccarlara yönelik bir tehdit niteliğindedir (Tezel, 2002, 261):

“İthalat tüccarlarından şikayetim var. Vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı takdirde ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim.”

3.4.2. Tedbirler Ne Kadar Yeterli Oldu?

Bütün önlemlere rağmen, hükümet silah altına alınan yaklaşık bir milyon askeri beslemek ve kent merkezlerinin gıda ve giyim gibi temel mal

gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlüklerle karşılaştı. Kısa zamanda karaborsa ciddi bir sorun haline gelmişti. Fiyatlar yükselmiş, savaş zenginleri türemiş, halkın alım gücü zayıflamış, ekonomik bunalım ciddi bir şekilde kendini göstermişti. 8 Eylül 1939'da Başbakanlık tarafından, her türlü gıda maddelerinin halkımızın ve ordumuzun en az bir senelik ihtiyacını karşılamaya yetecek düzeyde olduğunu açıklanmış karaborsacılık yapanların hükümet tarafından şiddetle cezalandırılacağı, eğer kanunlarımız kafi gelmezse TBMM'den buna engel olacak bazı yetkilerin isteneceği, Hükümetin karaborsacıların işyerlerine, depolarına ve evlerine el koymakta tereddüt etmeyeceği belirtilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 12 Eylül 1939, 12594, BCA, 07 Eylül 1939, 030.01.34.204.1)

Ancak, ardı ardına yayınlanan kararnamelere adeta meydan okurcasına hızlanan karaborsa ve ihtikâr süreci, hükümetin sıkıntılarını arttırıyordu. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi kıtlıklar içinde kalan geniş halk yığınları sefaletle itilirken, öte yandan büyük vurgunların yapılması, yönetici kadroların bazı kesimlerinin tacirler ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açmıştı. Zamanın ticaret vekili Nazmi Topçuoğlu, 1940 Ağustos'unda şöyle yakınmaktaydı (Tezel, 2002, 261):

“Tacir ihracatta olduğu kadar ithalatta da memleketin yüksek menfaatlerinin bekçisi olan hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili olarak çalışmaya mecburdur.”

Başbakan Dr. Refik Saydam'a göre hükümet, tüccar normal yaşantısını kendisi takdir ve temin etmezse, tüccarın tamamen toplumun içinden çıkarılması lüzumlu olan bir unsur olduğuna kanaat getireceğini ifade etmişti.

Cumhurbaşkanı İnönü ise savaş yıllarında yönetici kadronun varlıklı sınıflardan şikayetinin ve bunlara yönelik tehditlerinin en çarpıcı örneğini, 1942'de Meclis'i açış söylevinde verdi (Tezel, 2002, 262):

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar. Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymağa çalışmaktadırlar. Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiç bir zümreye tanımamalıyız.”

Gösterilen bütün çabaya, alınan tüm önlemlere rağmen karaborsacılık, hayat pahalılığı ve yokluk geçen zamanda bütün hızıyla, hatta artarak

sürmüş, bu durumda Dr. Refik Saydam Hükümeti daha da devletçi, merkezîyetçi ve müdahaleci çözüm arayışlarına sarılmış, devletin ekonomiye daha fazla müdahil olması gerektiği kanaatiyle “Milli Korunma Kanun Tasarısını” hazırlayarak TBMM’ye sunmuştur.

4. MİLLİ KORUNMA KANUNU VE UYGULAMALARI

4.1. Milli Korunma Kanunu’nun Kabulü ve Nitelikleri

Başbakan Dr. Refik Saydam’ın savaş döneminde ekonominin yönetilmesi sırasında karşılaşılan ve daha önce pek tecrübe edilmemiş olan sorunlara yaklaşımı, geniş ve yoğun bir karışmacı önlemler kümesi ortaya çıkardı. Devletin sahip olduğu teknolojik ve bilgi gücüne ait imkânların da kısıtlı olması, bu karmaşık yapının nedenlerinden önemli birisidir.

Bu olağanüstü karışma önlemlerinin temel çerçevesini Milli Korunma Kanunu oluşturur (Tezel, 2002, 182). 1940 yılının başında çıkarılan kanun iki ana özellik taşıyordu:

1. Dış ticaret alanında hükümete sınırsız yetkiler verme,
2. Devletçi ekonomik ilişkilerde daha da fazla millileştirme imkânı verme.

Hükümet, 1939 yılı sonlarına doğru müdafaa ekonomisi ismiyle hazırlattığı raporu, Başvekâlet ise üzerinde çalıştığı Milli İktisadi Kanun projelerini Cumhuriyet Halk Partisi grubuna sundu. Grupta yapılan çalışma ve tartışmalardan sonra Recep Peker başkanlığında kurulan komisyon tarafından hazırlanan uzlaşma metni TBMM’de ele alındı ve 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 numara ve “Milli Korunma Kanunu” ismiyle yasalaştı (TBMM ZC, 18.01.1940, 136–168). Hükümete ekonomi yönetiminde çok geniş yetkiler tanıyan bu kanun, zaman içinde bazı değişikliklere uğrayarak 1960 yılına kadar yürürlükte kaldı (Dikmen, 1940, 269; Kayıran, 1995,158).

Kanun kabul edildikten sonra Başvekil Dr. Refik Saydam TBMM’de şu konuşmayı yaptı (TBMM ZC, 18.1.1940, 48-49, Çavdar, 2001, 427):

“Vatandaşın mümkün olduğu kadar normal hayatını engellemeyecek şekilde olmasına dikkat etmek bizim için bir vazifedir. Ve yine iş sahibi vatandaşların normal saylerini ve kazançlarını mümkün olduğu kadar tahdit etmeyecek şekilde olmasına hükümetimiz gayret edecektir... Hususi teşebbüsleri alakadar eden kararları almadan önce, iş muhitlerinin

mütalaalarını almanın münasip olduğuna kani olduğumuz zaman bundan hiçbir şekilde tereddüt etmeyeceğiz. Büyük iş küçük iş mevzu bahis değildir. Mesele iş muhiti itibariyle bunların fikirlerini almanın bizim için faydalı olacağına kanaat getirdiğimiz dakikada bundan hiç çekinmeyeceğiz ve daima bunların fikirlerini almayı kendimize esas bileceğiz. Buna bir kaydı ihtiyarı koymak mecburiyetindeyim. O da, kanun veyahut bu gibi mütealaları ne vaktinden evvel ne de vaktinden sonraya bırakmamayı kendimiz için bir şiar edineceğiz. Sebebi de vaktinden evvel alınması iş muhitini mutazzır edebileceği gibi, vaktinden evvel alınmaması da iş muhitini tekrar mutazzır edebilir. Bu noktai nazardan mümkün olduğu kadar iş muhitinin fikrini sormak bizim için vazife yaparken kolaylık teşkil edecektir.”

Hükümet, aynı yıl, ithalatçı ve ihracatçıları tam olarak denetlemeye ve dış ticaretin önemli bir bölümünün bazı kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmasına yönelik kararlar almaya başladı. 1941 yılında Ticaret Vekaletine bağlı İaşe Teşkilatı Ticaret Ofisi ve ayrıca Petrol Ofisi kuruldu.

Ticaret Ofisi'nin dış ticaret ile uğraşan ana kamu kuruluşu olması öngörülüyordu. Petrol Ofisi, yeni yeni ağırlığı hissedilen petrol sorununda akaryakıt ve madeni yağların ithalatı ve dağıtımıyla uğraşacaktı. Yine 1941 yılında çıkarılan bir karamame ile Ticaret Vekaletine, ithalat ve ihracat fiyatlarını düzenleme yetkisi verildi (Tezel, 2002,183).

Hükümet bu kanunla savaşa girmeden, savaş ekonomisi uygulama imkanı elde etmiştir. Kanunun iaşe meselesi, tarımsal ürünler ve sanayi ile ilgili bazı maddeleri şöyle özetlenebilir (T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, 12612, Çavdar, 2001, 425–426, Kayıran, 1995, 158):

- Hükümet ihtiyacı karşılamak amacıyla sanayi ve maden işletmelerini denetleyebilir.
- Hükümet bu kurumlara üretim programı verebilir, bunların üretim hacmini, miktarını, cins ve türlerini belirleyebilir.
- Sanayi, maden ve diğer alanlarda çalışan bütün elemanlar iş yerini geçerli bir mazeretleri olmaksızın ve haber vermeden terk edemezler. Buralarda çalışanlara emsaline uygun normal ücret ödenir.
- Hükümet mal ve yardımcı malzeme stok edebilir. Değerlerine göre bunlara el koyabilir. İhtiyacı olan kuruluşlara da kârsız verebilir.
- İş saatleri her gün üç saat uzatılabilir. İş yasasının çocuk ve kadınlarla ilgili hükümleri uygulanmayabilir.

- Hafta tatili kanununun uygulandığı süre boyunca uygulanmaz.
- Gerekli malların tüketimi sınırlanabilir ve yasaklanabilir.
- Gayrimenkul kiralari 1939'daki fiyatını geçemez.
- Hükümet çiftçilikten anlayan her kadın ve erkeği kendi işini ihmal etmemek kaydıyla on beş km mesafedeki herhangi bir özel veya devlet işletmesinde ücretli olarak çalıştırabilir.
- Hükümet lüzum gördüğü yerlerde yapılacak ziraatın nevi ve çeşitlerini tayin ve tespit edebilir.
- Üzerinde tarım yapılamayan beş yüz hektardan fazla araziyi hükümet bir bedel karşılığı işletebilir.
- Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz milli müdafaa yükümlülüğünden muaf tutulur.
- Sekiz hektardan fazla arazisi olanlara bu toprağın yarısını hububat ekimine tahsis etmesi istenebilecektir.

Milli Korunma Kanunu, hükümete çok ciddi yetkiler vermiştir. Hükümet, kanunla seferberlik, devletin bir savaşa girmesi veya Türkiye Cumhuriyeti'ni etkileyebilecek yabancı devletler arasındaki savaş hali gibi olağanüstü durumlarda ekonomik ve savunma amaçlı gerekli gördüğü her türlü tedbiri alabilecek, uygulamalar yapabilecektir. Hükümet, bu yetkilerini kullanmak veya kullanmamak için TBMM'yi bilgilendirmesi yeterli olacaktır. Hükümet üretimle ilgili her unsuru halkın ve savunmanın ihtiyaçlarına göre yönlendirebilecektir. İstihdam kontrol altında tutulacaktır. Hükümet, alım – satım fiyatlarını belirleyebilecektir (Goloğlu, 1974, 63)

Milli Korunma Kanunu, bazı sosyal ve ekonomik çevrelerce “tam seferberlik hazırlığı” olarak kabul edilmiş ve şikayet konusu yapılmıştır; ancak kanaatimize göre, bu iddialar Dr. Refik Saydam'ın ana politikasına tamamen aykırıdır. Dr. Refik Saydam, iddiaları 1 Mart 1940'ta TBMM'de yaptığı konuşmada cevaplar (T.C. Resmi Gazete, 1 Mart 1940, 31425). Başbakan “Eğer Hükümet savaş kararı verirse, bu kararı TBMM'nin onayı ile vereceğini açıkça belirtileceğini, Milli Korunma Kanunu çerçevesinde alınacak olan kararların, sürmekte olan savaşın memleketimize vereceği zararları engellemek ve halkımızın sıkıntı çekmesini önlemek amacıyla verildiğini” söyler (Özbiç, 2003, 68).

Hükümete ekonomi yönetiminde çok geniş yetkiler tanıyan bu kanun, zaman içinde bazı değişikliklere uğrayarak 1960 yılına kadar yürürlükte kaldı. (Dikmen, 1939-1940, 269, Kayıran, 1995, 158).

4.2. Milli Korunma Kanunu'nun Uygulanması ve Bazı Sonuçları

Milli Korunma Kanunu, kabul edildiği 18 Ocak 1940 tarihinden birkaç gün sonra uygulamaya konulur. Hükümet, 19 Şubat 1940'ta toplanır ve Avrupa'daki savaş halinin ve bu yöndeki gelişmelerin ülkemiz ekonomisi üzerine etkilerini öne sürerek Milli Korunma Kanunu kapsamındaki yetkilerin ihtiyaç oranında uygulanmaya başlanmasına karar verir (TBMM Zabıt Ceridesi, 6,8,158, BCA, BKK, 19 Şubat 1940, 30.18.1.2/90.16.9, Ulus, 20.2.1940).

Kanun uygulamalarının koordine edilmesi için 24 Şubat 1940'ta görevli bir daire kurulur. Daire, 5 Mart 1940'ta, ilk uygulamasını bir kararname çıkararak satıcıların fatura vermesi zorunluluğunu getirmek suretiyle yapar (Goloğlu, 1974, 63).

1 Haziran 1941'de, ürün üzerinden %10 düzeyinde alımı kapsayan "toprak mahsulleri vergisi" çıkarılır. Bazı il ve ilçelerde halkın elindeki buğday, arpa, çavdar, yulaf ve mısıra gerektiğinde el konulabilmesi için Toprak Mahsulleri Ofisi'ne yetki verilir (TC Resmi Gazete, 4837, 18 Haziran 1942, 1194). 13 Ocak 1941'de ekmek karneye bağlanır (Cumhuriyet, 13 Ocak 1941). Ardından değirmen ve fabrikaların hepsi tespit edilerek tek tip ekmek çıkarılmasının sağlanması (Cumhuriyet, 4 Şubat 1941) ve ekmek yapımında kullanılan çavdar ununun oranının arttırılması kararlaştırılır. İlerleyen günlerde ise unlu mamullerin ithali sınırlandırılmıştır (TC Resmi Gazete, 4740, 21 Şubat 1941, 510).

4.2.1. Milli Korunma Kanunu Uygulamalarının Bazı Sonuçları

Milli Korunma Kanunu uygulamaları kapsamında karaborsanın ve temel ihtiyaç maddelerindeki kıtlığın önü alınmaz (Cumhuriyet, 05.03.1940). Un, ekmek ve şeker konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaya başlar. Şeker için yaşanan sıkıntı 21 Ocak 1942'de şeker satışlarının da karneye bağlanmasına neden olur (Eroğlu, 1981, 53).

Bütün bu karar ve uygulamalar Dr. Refik Saydam Hükümetinin çok ciddi şekilde eleştirilmesine neden olur (Kepenek, 1990, 78).

Özellikle Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından, hükümetin verdiği yetkiyle, köylünün asgari ihtiyaç sonrası ürününe el konulması büyük sıkıntılara yol açar. Haksızlıklar olur, köylü kendi malını devletten saklamaya çalışır, devlet gücü köylünün kendi malına karşı baskıya dönüşür. Küçük

çaplı köylü yaşama savaşı verirken, geniş toprak sahipleri ise malını karaborsacılara satabilir.

Milli Korunma Kanunu çıkarılırken; ordunun savaşa hazır tutulması, karaborsa ve haksız kazançların, enflasyonun önlenmesi, ülkenin tamamında mal darlığının giderilmesi, fiyat istikrarının sağlanması düşünülmüştü; fakat kanunun uygulanması beklenen sonuçları vermemiş yapılan hatalar yüzünden her alanda karaborsa, mal istifleme, fatura ticareti, hava parası, rüşvet ve nüfuz ticareti yaygınlaşmış neticede uygulanan iaşe politikası başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Kayıran,1995,163). Toprak Mahsulleri Ofisi alımları azalırken hububat fiyatları hızla yükselmiş, bazı belediyeler ekmeklik un bulamaz hale gelmişlerdir (Aydemir, 1975, 278).

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin topladığı ürünlerin deposuzluktan çürütüldüğü iddiaları, miktar ve vergi tespit komisyonları memurlarının keyfi tutum ve davranışları halkı rahatsız etmiş, büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Tahıl ürünlerinin fiyatlarının düşük tutulması, fazla mahsul sahiplerinin mallarını satmak için ofis yerine karaborsayı tercih etmelerine neden olmuştur. Sanayi ürünlerinde de karaborsa almış yürümüş, haksız kazançlar nedeniyle savaş zenginleri sınıfı ortaya çıkmıştır. Enflasyon yükselmiş, fiyatlar kontrolden çıkmış, fakir halk kesimleri özellikle de köylüler olumsuz şartlar altında ezilen kitle olmuşlardır (Koçak, 1991, 57-60). Hükümetin, sorunlar arttıkça çözümü kanunun uygulamalarını sıklaştırmakta bulunduğunu söyleyebiliriz. Belki de bu durum çıkmazı daha da arttırmış olabilir.

Söz konusu bu kanun ve ilgili ekonomik uygulamalar, kurtuluş mücadelesinden daha yirmi yıl önce çıkmış, şimdi de dünyayı saran savaş ateşinden korunmaya can havliyle uğraşan bir siyasi kadronun çabalarıdır; ancak bu çabaların beklenen yararları sağladığı söylenemez. O dönem uygulamalarıyla ilgili bazı araştırmacıların tespitleri dönemin şartlarının kavranması açısından faydalı olabilir:

4.2.2. Milli Korunma Kanunu ve Refik Saydam'ın Ekonomi Politikası Hakkında Bazı Tespitler

İsmail Cem (Cem, 1998, 287-288):

“Enflasyonun toplum bünyesinde yarattığı bunalım oluşurken, ekonomik güçlerin askeri alana kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açacak; besin maddelerinin sıkıntısı, unlu ekmek karneleri, yer yer kıtlık baş gösterecektir. Üretimin düşmesi, tüketim maddelerinin azalması, paranın

değerinin düşmesi sonunda fiyatlar hızla artacak, görülmemiş bir pahalılık sabit ve dar gelirlileri kasıp kavuracaktır.”

Tevfik Çavdar (Çavdar, 2001, 428):

“Milli Korunma Kanununun en büyük yükünü işçiler ve köylüler çekmiştir. Her iki kesim, angarya diye niteleyebileceğimiz yükümlülükler altında ezilmişlerdir.”

Ahmet Yeşil (Yeşil, 2001, 36-37):

“23 Temmuz 1938’de 3491 sayılı kanunla kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi, ülke tarım ürünlerinin devlet eliyle dengeli bir şekilde dağılımını sağlamak ve çiftçiyi desteklemek amacıyla kurulmuşken savaş dolayısıyla ihtiyacın artması ve üretiminde azalması sebebiyle Milli Korunma Kanununa dayanılarak mahsul halkın elinden zorlayıcı tedbirlerle toplanmaya başlanınca zaten var olan dengesizliği fakir çiftçiler aleyhine iyice arttırmıştır.”

Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise hatıralarında o dönemi ve uygulanan politikaları şöyle anlatır (Karaosmanoğlu, 1968, 169-170):

“Bir gazete kapatılıyordu... Naziliği savunduğu için değil, filan bankanın aleyhinde bulunduğu, falan devlet memurunun suiistimalinden bahsettiğinden... zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vesaire mi istersiniz... Bu yüzden memleket öyle bir ekonomik buhran içine düştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün zorunlu havayıç altın pahasına elde edilebilir lüks mallar sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halindeki memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştır.”

Şevket Süreyya Aydemir (Dönemin İaşe Müsteşar Muavini) (Aydemir, 1975, 201):

“Gerçekten memleketin içinde bulunduğu ekonomik koşullar kötü idi. Her sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiinde görevli her komutan o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını, uçaklar için kaç günlük benzin ve motorlu araçlarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Mesela İzmir’de olduğu gibi

palamut ve küspe'nin ekmeçlik una karıştırılması zorunda kalınıyordu. Henüz savaşa katılmadığımız halde dünya'dan fiilen kopmuş gibiydik.”

Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen (Aydemir, 1975, 202):

“Milletimize ve ordumuza karşı bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için kendimi balkondan sokağın taşları üzerine atmak istiyorum.”

Yukarıda belirttiğimiz sözleriyle dönemin ekonomik durumunun genel bir tablosunu çizen Şevket Süreyya Aydemir, yine İkinci Adam adlı eserinde dönemin şartlarıyla ilgili başka tespitlerde de bulunuyor (Aydemir, 1975, 222):

“Avrupa'da harbin başlaması ile Refik Saydam'ın ölümü arasında giyim, gıda ve kiralarda stopaj hareketi başarılmıştır. Dolayısıyla ücret ve maaşlarda fazla bir değişiklik yapılmamış para ile bütçe istikrarı sağlanmaya çalışılmış ve genelde muvaffak olunmuştur. Bilhassa sabit gelirliler için gösterilen gayretler takdir edilmelidir. Kendi yağımızla kavrulmaya çalışıldı. Askeri malzemenin dışında kendi imkanlarımızla ayakta kaldık.”

Korkut Boratav (Boratav, 2005, 84):

“Refik Saydam yönetimi sorunu katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemiyle çözmeyi denedi. Bu vesileyle Milli Korunma Kanunu çıkarıldı. Kanunla geniş yetkiler verilen hükümet, devletin iç ve dış denetimi üzerinde yeterli denetimi sağlamak için Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı örgütlerini kurdu. Tahıl ürünleri, pancar, pamuk piyasa fiyatının altında alınıp, ekmeç ve kömür nispeten halka ucuza satılıyor. Sanayi ürünleri ise yüksek fiyatla satılıp büyük karlar elde ediliyordu. Özel işletmelerin malları ise fiyat denetimleri altında satılıyordu. Bu sistem ne kusursuz işlemiş ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza giydirilmiş ve beslenmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmeç ve kömür sağlayabilmiştir fakat piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğın, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir.”

Ocağ 1940'da yürürlüğe giren yasa gereğince, başta ekmeç olmak üzere, yağ, şeker, un gibi temel gıda maddeleri halka karneyle dağıtılmaya başlandı. Zaman ilerledikçe savaşın neden olduğu ekonomik sıkıntı daha da arttı. İlk karne döneminde günde kişi başına 300 gram ekmeç alınabilirken, durum hızla kötüleştiğinden Nisan ayında ekmeç ağırlığı

175 gram'a indirildi (Tokgöz, 1997, 99). Bu durum, halkın günlük yaşamını ciddi şekilde olumsuz yönde etkilemiştir.

Dr. Refik Saydam Hükümeti, yukarıda örnekleri verilen kararlarla savaş yıllarında gıda ve temel giyim mallarının dağıtımında, piyasa mekanizmasının yerine geniş kapsamlı bir "tayınlama" sistemi ikame etmek istedi. Gerçekten de 1942 Mart'ında Dağıtma Ofisi kuruldu. Mayıs ayında bu ofise bağlı dağıtma birimlerinin kurulması kararı alındı. Ayrıca gıda ve temel giyim malları dışındaki malların ticareti de sıkı bir denetim altına alınmaya başladı. (Tezel, 2002, 260).

4.3. Dr. Refik Saydam Döneminde Diğer Ekonomik Gelişmeler:

4.3.1. Para Politikaları ve Krediler

İç fiyatlardaki sürekli artışta, devletin her türlü tüketim malları piyasalarında büyük miktarlarda ve hacimde satın almalarında bulunmasının da etkisi olmuştur. T.C. Merkez Bankası, artan fiyatlar karşısında kamu kuruluşlarının artan kredi ihtiyaçlarını karşılamak için, kredi tahsislerini her yıl büyütme zorunda kalmıştır. 1938'de 89 milyon olan kredi hacmi 1944'de 773 milyon'a yükselmiştir. Buna bağlı olarak para arzı da 219 milyon'dan 995 milyon'a çıkmıştır (Tokgöz, 1997, 97). Atatürk ve İsmet İnönü'nün taviz vermeden uyguladıkları sağlam para politikaları artık, savaş döneminin şartlarının zorlaması ile işlemez olmuştur.

Başvekil Dr. Refik Saydam, 1942 yılı bütçe görüşmelerinde durumun önemini ve gerekli yeni tedbirlerin alınacağını şu sözlerle ifade etmiştir (Çavdar, 2001, 428):

"Bugün savaşın başladığından beri yaptığımız deneylerle görüyoruz ki A'dan Z'ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluluğu vardır. Fakat bu gün görgülü ve işe yarar binlerce memurun ve ordu saflarında şerefle hizmet etmiş olanlarında bu kararların uygulanması için bizi ilerisini düşünerek biraz daha ağır davranma zorunda bıraktıklarını göz önünde bulundurulması gereklidir. Bununla beraber bunun zamanı gelecektir. Dinamik ve teknik yeteneği tam bir devlet teşkilatına kesinlikle ihtiyaç vardır. Şunu da arz etmek isterim: Böyle bir karara ulaştığımız zaman, bugün oluşmuş bir tabakanın yarın tamamen kaldırılmasında hiçbir zorluk görmüyorum. Şimdiki şekil kalırsa kamburun üzerine bir kambur daha eklenmiş olur. Bu kamburların ikisi birden ameliyat edilip çıkarılmalıdır."

Şevket Süreyya Aydemir'e göre; teşkilatın A'dan Z'ye değiştirilmesi için önemli kuruluşlardan teşkil edilen komisyona hazırlattırılan bir rapor Başbakan Dr. Refik Saydam'a 1942 yılı başlarında sunulmuştu. (Aydemir, 1975, 217-218)

Dr. Refik Saydam döneminde fiyatların kontrol altında tutulması ile ücret ve maaşlarda büyük değişikliklere gidilmemiştir. Milli Korunma Kanunu çerçevesinde alınan kararlarla ücretler sabit tutulmaya çalışılarak devlet bütçesi de kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Nafia Vekaleti ve Kızılay Cemiyeti emrine verilen ödeneklerin bir kısmı da iptal edilmiştir (BCA, BKK, 29 Ocak 1942, 30.18.1.2./ 97.111.1.29).

4.3.2. Krom İhracatı Sorunu

Türkiye, bu dönemde, gıda ürünlerinde çok sıkıntı çekti, bir yandan da yeni gelişen ihtiyaçlar vardı, ama gelir temin edecek doğal kaynaklar kısıtlıydı. O dönemde Türkiye'nin dış ekonomik değer taşıyan tek doğal kaynağı "krom" idi. Yani savaş döneminde Türkiye'nin elindeki en önemli ticari değer "krom"dur. 1939 yılında Türkiye yılda 190 bin ton krom üretimiyle Dünya krom üretiminin %16,4'ünü gerçekleştiriyordu. (Esmer - Sander, 1974, 171). Krom, metal sanayinin temel hammaddesi olup, çelik ve alüminyum yapımında kullanılıyordu. Bu noktada krom, savaş araçları, otomobil, gemi sanayinin vazgeçilmez aracı maddesiydi. Ne yazık ki, Türkiye kromu henüz işleyemiyordu ve ham madde olarak ihraç etmek durumundaydı. Silah üretiminde en temel madde olan çelik imalinde kullanılan krom, Dünya'nın bir genel savaşa hızla sürüklendiği günlerde çok değerli ve aranan bir madde haline gelmişti. İki rakip ülke olan İngiltere ve Almanya Türk Kromu konusunda büyük bir rekabet içindeydiler.

İngiltere ve Türkiye arasında 1939 yılında imzalanan bir antlaşma ile İngilizler Türk Krom üretimini tümüyle satın almışlardı (Esmer - Sander, 1974, 179). Antlaşma 1942 yılına kadar geçerli olacaktı. Türk - İngiliz Antlaşmasının geçerlilik süresinin sonuna yaklaşıldığı günlerde Almanya antlaşmanın süresinin uzatılmasını önlemek için harekete geçti. 18 Haziran 1941'de imzalanan Türk - Alman Saldırmazlık Paktı'nın ardından, Almanlar Türk kromunu elde etmek ticari heyetler aracılığıyla pazarlıklara başladılar. Aynı dönemde İngilizler de antlaşmanın süresinin uzatılması için Türk Hükümetine baskı yapıyorlardı. Bu çekişmede Almanya başarılı oldu. Türkiye ile Almanya arasında 9 Ekim 1941'de, esası krom alımına dayanan 100 Milyon Liralık Türk - Alman Mal Mübadelesi ve Tediye Antlaşması imzalandı (Yavuz, 1976, 268). Bu antlaşmaya göre, Türkiye Almanya'ya yılda 90 bin ton krom verecek

bunun karşılığında da işlenmiş çelik ve isterse savaş malzemesi alacaktı (Esmer – Sander, 1974, 171 – 172).

Bu durum Türkiye'nin müttefiklerle ilişkilerinde yeni gerginlikler yarattı. Ancak Müttefiklerin Türkiye'yi kaybetmeyi göze alamamaları, bazı zorunlu kabullere de neden oldu. Almanya ile yapılan bu antlaşma, ilk tepkilerden sonra İngiltere tarafından, Türkiye'nin savaştaki konumunu koruma kaygısı ile, anlayışla karşılandı.

Başlangıçta anlaşmaya şiddetle karşı çıkan Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti de kısa süre sonra anlaşmayı kabullendi (Ulman, 1961, 36).

1942 yılında Türkiye ile Almanya arasında bir antlaşma daha imzalandı. Bu antlaşma ile Türkiye Almanya'ya 45 bin ton daha krom vermeyi taahhüt ediyordu. Söz konusu bu anlaşmaya göre, Türkiye Almanya'dan çelik ve savaş malzemesi alacak, Almanya'ya 1943 ve 1944 yıllarında 90 bin ton krom ve bunun yanında bazı maddeler satacaktı (Esmer - Sander; 1974, 173)

4.3.3. Yeni Gelişen Sıkıntı Petrol

Petrol, 19. Yüzyılda çok önem kazanmış, I. Dünya Savaşı sonunda bölgemiz haritası petrole göre çizilmiş ve devam eden yıllarda petrol nedenli çatışma ve kurgular artarak devam etmiştir. Ne yazık ki, Türkiye Musul ve Kerkük alanında sahip olduğu hakları henüz kullanmaya fırsat bulamamıştır. Enerji bu dönemde de Türkiye için büyük bir öneme sahipti. Yaşanan “Büyük Savaş”, bu ihtiyacı daha da arttırmıştır. Bu ortamda, 1940 senesi ilk aylarında Doğu'dan mutluluk veren bir haber gelir: “Siirt'te petrol bulunmuştur” (Tan, 25 Nisan 1940).

20 Nisan 1940'ta Raman'da bir kuyu açılır ve üretim başlatılır. Başvekil Dr. Refik Saydam sevinçlidir, Mayıs 1940'ta başka petrol alanlarının da olduğunu ilan eder ve bölgenin Ankara'ya demiryolu ile bağlanacağını açıklar (Kepenek, 1990, 67, Cumhuriyet, 7 Mayıs 1940).

Petrol konusundaki gelişmeler, hızla artan ihtiyaçlar, temin ve dağıtımdaki yüksek talep, ve zorluklar üzerine, Türkiye yüksek zorlukla ilk defa karşılaştığı bu soruna yönelik olarak Şubat 1941'de petrol ve ürünlerinin ithali, dağıtımı, stoklanması ve petrol işleme tesisleri kurulması alanında çalışmak üzere Petrol Ofisi kurulur

5. SONUÇ

Dr. Refik Saydam, TBMM’de okuduğu hükümet programlarında maliye politikalarının ana prensibinin denk bütçe sağlanması olacağını ısrarla belirtmiştir. Savaş döneminin getirdiği çok büyük sıkıntılara rağmen, Dr. Refik Saydam Hükümetleri dönemlerinde önlenemez bütçe açığı verilmemiştir.

Dr. Refik Saydam başbakan olduktan kısa bir süre sonra, 1 Eylül 1939’da tüm Dünya’yı ateş ve kan içinde bırakacak görülmemiş büyüklükte ve yaygınlıkta bir savaş olan İkinci Dünya Savaşı kısa süre içinde Avrupa’yı sarmış ve sınırlarımızı tehdit etmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı insanlık tarihinin en büyük felakettir.

Ülkeyi ekonomik açıdan güvenceye alma ve var olma çabaları Hükümetin 12 Haziran 1940 tarihli "Türkiye Hükümeti'nin savaşta tarafsız kalacağı" kararı ile bütünleşmiştir. Türkiye'nin savaşta pozisyonu, siyaset dilinde "silahlı tarafsızlık" şeklinde tanımlanmaktaydı ve bu tür bir tarafsızlık da her an baskına uğrayabileceğini gözönünde bulundurarak güçlü bir ordu beslemeyi gerektirmekteydi. Ankara'nın önünde ise bu ağır savunma giderlerini -halkı bunaltmak pahasına- alınacak çok sıkı ekonomik önlemlerle finanse etmekten başka çare yoktu.

Savaş tedbirleri çerçevesinde bir milyon’a yakın asker silah altına alınmış, bu büyük sayıda askerin gıda, giyim-kuşam ve teçhizat ihtiyacının karşılanması için de oldukça riskli ekonomik kararlar almak ve uygulamak zorunda kalınmıştır. Ancak sorun sadece bu büyük gücün beslenmesi değildir. Genç nüfusun askerde olması üretimi ciddi şekilde azaltmış, nakliye ve dış alım sıkıntısıyla beraber, arz talebe yetmez hale gelmiştir. Böylece ülke ekonomisi ağır bir enflasyonist baskı altına girmiş, hızla artan pahalılık önlenememiştir. Temel ihtiyaç maddelerinde yokluklar oluşmuş, artan ve çözülemeyen sıkıntı sonucu ekmek ve diğer temel gıda maddeleri karneye bağlanmıştır. Böylece bir yandan ekonomik idame sağlanmaya çalışılırken, bir yandan da savaş vurguncuları ve onların spekülasyonları ile mücadele etmek zorunda da kalınmıştır.

Öte yandan, enflasyonu tutmak için de çok sıkı bir para politikası uygulanıyordu. Yine de tutulamayan enflasyona rağmen, Türkiye'nin lirası Avrupa'nın belki de en değerli parası olabilmişti.

1939 – 1942 yıllarında gittikçe artan enflasyon, karaborsa, mal sunusunda darlık, hükümetinde artan merkezi, denetlemeci ve kontrol edici tedbirler almasına yol açmış, bu durumda halkın temel ihtiyaç maddelerinin

temininde güçlükler yaşanmıştır. Tedbirler o kadar ileri gitmiştir ki, köylü ürettiğinden bile kendine gerekli olanı ayıramaz hale gelmiştir. Toplumun önemli bir kesimi olan tüccar ve hatta esnaf potansiyel suçlu, hatta vatan haini gözüyle algılanmaya, ağır tedbirlerle zorlanmaya, güç kaybetmeye başlanmıştır.

Yukarıda değinilen tüm bu önlemlerin itici gücü Başbakan Dr.Refik Saydam ve yönetici bürokrat kadronun Saydam'ın etrafında toplanmış olan bir bölümüydü. Savaş yıllarında hükümet sorumluluğunu taşıyan icracı bu politikacılar “açlığı, kıtlığı önleyebilme, büyük bir askeri gücü hazır halde tutabilme ve bağımsız olabilme çabaları nedeniyle sürdürdükleri politika ve tedbirler”, ister istemez yönetici kesim ile yaşam ve çalışma amacı kâr etmek olan varlıklı sınıflar arasındaki siyasal ilişkilerde önemli sarsıntılara ve kopmalara yol açmıştır.

Dr. Refik Saydam'ın başbakanlığı dönemi, eğitim, politika, dış politika alanlarındaki çabalardan ve başarılarından çok, dönemindeki ekonomik sıkıntılarla ve darlıklarla anılır, eleştirilir. Bu eleştirilerde daima bir haklılık payı olacaktır, tarihçiler ve sosyologlar çeşitli yönleriyle dönemi irdeleyerek hüküm verirler. Bu hükümler verilirken, Dr. Refik Saydam'ın başbakanlığı döneminin dünya tarihindeki en büyük felaket olan II. Dünya Savaşı yıllarına denk geldiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, Milli Kurtuluş Savaşı sonrası henüz 16 yaşında olduğu dikkate alınmalıdır. Milyonlarca insanın öldüğü o dönemde, bir milyonluk ordusu ile Türkiye cephede tek bir asker kaybetmemiş, coğrafyası Hatay'ın katılımıyla büyümüş, Osmanlı Devletinden kalan borçların ödenmesi sürdürülmüş, ülkede açlıktan ölen olmadığı gibi, gerçek anlamda da kıtlıklar yaşanmamıştır. Bu dönemin Başbakanı, ister istemez sıkıntılar yaşayan halkını dinlemek için gittiği bir gezide, çalışma toplantısı sonrası gece istirahatine çekilirken hayatını kaybetmiştir.

O sıralarda varlıklı kesimler ve büyük tüccar çevreleri gibi, yönetici aydın kadroların bir bölümü de Dr. Refik Saydam Hükümetlerinin art arda aldığı önlemlerden rahatsızdı. Nitekim 1942 yılında Dr. Refik Saydam'ın ani ölümü sonrasında kurulan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, iktisat politikasında hızla önemli değişiklikler yaptı. Daha çok özel sektörün girişimlerine ve piyasada oluşacak fiyat dengelerine bağlı bir politika izlemeye yöneldi (Parasız, 1998, 61-62). Bu geçiş, Türkiye Cumhuriyeti iktisat tarihinde, iktisadi sistemde farklılaşma olarak ilk ve asıl kırılma noktasını oluşturdu. Bu noktadan sonraki gelişmeler 1950 seçimlerini ve yeniden Celal Bayar'ın görüşleri önderliğinde sosyal ve iktisadi iktidarını gündeme getirecektir. O nedenle bize göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin

sosyal ve iktisadi anlayışında ilk temel kırılma noktası 1950 seçimleri değil, 1942’de Dr. Refik Saydam’ın ölümüdür.

KAYNAKLAR

Belgeler

BCA, BKK, 19 Şubat 1940, 30.18.1.2/90.16.9.

BCA, 08 Eylül 1939, 030.01.34.204.1.

BCA, BKK, 29 Ocak 1942, 30.18.1.2./ 97.111.1.29.

BCA, 07 Eylül 1939, 030.01.34.204.1.

BCA, 02 Kasım 1939, 030.01.34.204.1.

BCA, 06 Temmuz 1940, 030.10.15.84.120.

BCA, 08 Mart 1940, 030.10. 83.339.4.

BCA, 07 Eylül 1939, 030.01.34.204.1.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet, 5 Mart 1940.

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1940.

Cumhuriyet, 4 Şubat 1941.

Cumhuriyet, 23 Kasım 1941.

Cumhuriyet, 13 Ocak 1941.

Tan, 25 Nisan 1940.

Ulus, 20.2.1940.

- T.C. Resmi Gazete**, No: 4417, 26 Ocak 1940.
- T.C. Resmi Gazete**, No 4447, 1 Mart 1940.
- T.C. Resmi Gazete**, No 4308, 12 Eylül 1939.
- T.C. Resmi Gazete**, No 4740, 21 Şubat 1941.
- T.C. Resmi Gazete**, No 4837, 18 Haziran 1941.
- T.C. Resmi Gazete**, No 4969, 27 Kasım 1941.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt 29, 27. 1. 1939.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt. 1, 10. 4. 1939.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 8, 18.1.1940.

Makaleler

- Esmer, A. Ş. – Sander, O. (1974).** “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası 1939 - 1945”, Olaylarla Türk Dış Politikası, Üçüncü Baskı, A.Ü.S.B.F.Y. No: 279, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Feridun, E.** “Türkiye’de Harp Maliyesi”, İÜİFM, Cilt 4.
- Hamitoğulları, B.** “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 513.
- Koçak, C. (1991).** “Sayılarla Sosyal Politika Tarihi”, Tarih ve Toplum, Sayı 92, Ağustos.
- Kongar, E. (1977).** “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977, İstanbul.
- Korkut, B. (1977).** “1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi”, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977, İstanbul.

Orhan, D. (1939-1940). “Milli Korunma Kanununda Yapılan Tadilat”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 2.

Ölçen, A. N. (1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 513.

Tezel, Y. (1977). “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Dış İktisadi İlişkileri”, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Ocak 1977, İstanbul.

Kitaplar

Acar, Y. (2001). Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Ekin Kitapevi, Bursa.

Arar, İ. (1968). Hükümet Programları, Burçak Yayınevi, İstanbul.

Aydemir, Ş. S. (1975). İkinci Adam, Cilt 2.

Baydar, E. (1978). İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.

Boratav, K. (1974). Türkiye’de Devletçilik, İstanbul.

Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Yayınevi, 9. Baskı, Ağustos.

Cem, İ. (1998). Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Can Yayınları, İstanbul.

Çavdar, T. (2001). Türk Demokrasi Tarihi, İmge Kitapevi, İstanbul.

Derin, H. (1940). Türkiye’de Devletçilik; İstanbul.

Eroğlu, H. (1981). Atatürk ve Devletçilik, Olgaç Matbaası, Ankara.

Goloğlu, M. (1974). Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1939 – 1945, Turhan Kitapevi, Ankara.

Gülcan, Y. (2001). Cumhuriyet Halk Partisi (1923 – 1946), Alfa Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1968). Politikada 45 Yıl, Bilgi Yayınları, Ankara.

Kayıran, M. (1995). Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923 – 1950), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kepenek, Y. (1990). Gelişimi, Üretimi ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Verso Yayıncılık, Ankara.

Özbil, A. (2003). Refik Saydam'ın Başbakanlığı Dönemindeki İcraatları, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öztek Z. (1992). Nusret Fişek ile Söyleşi, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi, Tisamat Basım Sanayi, Ankara.

Parasız, İ. (1998). Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi, İstanbul.

Singer, M. (1977). The Economic Advance of Turkey (1938–1960), (Turkish Economic Society)Ankara.

Tanış, T. (1973). Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, Milliyet Yayınları, Ağustos.

Tezel, Y. (2002). Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Tokgöz, E. (1997). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–1997), İmaj Yayınevi, Ankara.

Ulman, A. H. (1961). Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939–1947, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Uran, H. (1959). Hatıralarım, Ankara.

Yavuz, A. (1976). Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Siyasal Antlaşmalar (20 Nisan 1920 – 1 Temmuz 1976), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yazman, M. Ö. (1973). Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Tisa Matbaacılık, Ankara.

Yeşil, A. (2001). Türkiye’de Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yetkin, Ç. (1983). Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930 – 1943), Altın Kitaplar Yayınevi, Nisan.